

SHAYBONIYLAR DAVRI TARIXSHUNOSLIGI

*Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti
Tadbirkorlik va Boshqaruv fakulteti
Tarix yo'nalishi 1-kurs magistranti
Shodmonov Qudratilla*

Annotatsiya

Ushbu maqolada shayboniylar davri va undagi kechgan voqealar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: shayboniylar, Buxoro, Jo'ji, Shining, hukmronlik, avlod.

Shayboniylar — (chig'atoycha: شيبانييلار; o'zbekcha: Shayboniylar) — Buxoro xonligida hukmronlik qilgan o'zbek sulolasi, o'rta asrlardagi Movarounnahr va Janubiy Turkiston hukmdorlari oilasidan. U urug'ning ismini Chingizxonning nabirasi Shibon avlodi Chingizid Muhammad Shayboniydan olgan, garchi Muhammad Shayboniy va uning bevosita avlodlaridan hech biri hech qayerda hukmronlik qilmagan.

Davlat asoschisi Shayboniyxon bo'lgan. Davlat poytaxti dastavval Samarqand bo'lgan. Shayboniyxon Usmonli imperiyasi va Xitoy bilan aloqalarni davom ettirgan. 1503-yilda uning elchilari Xitoy imperatori saroyiga borishgan[3]. Usmonli Sultoni bilan ittifoqda Boyazid II (1481—1512) Shayboniyxon shohi Ismoil I ga qarshi chiqdi [4]. Ubaydullaxon (1533—1539-yillar) hukmdorligi davrida murakkab harbiy-siyosiy vaziyatga qaramasdan fan va madaniyat rivojiga katta e'tibor berilgan. Ubaydullaxon o'ta savodli inson bo'lgan, u Qur'oni Karimni mohirona qiroat qilib, turkiy tildagi sharhlar bilan ta'minlagan, shuningdek, usta sozanda va iqtidorli xonanda bo'lgan.

Shayboniyxonning o'zi ham Jo'jixonning o'g'illaridan biri bo'lgan Shibon avlodi ekanligini hisobga olib, ayrim tadqiqotchilar Shayboniylar va Shiboniylar o'rtasida farq qilmaydi. Shunga ko'ra, O'rta Osiyoda Shayboniylar sulolasining hukmronligi Jo'ji ulusidan Shiboniylar sulolasi hukmronligining davomi sifatida e'tirof etiladi.

Tarixchi olim, tarix fanlari doktori T.Sultonov ana shu nuqtai nazarga sodiq qolgan holda, Muhammad Shayboniyxonning bevosita avlodlari hech qachon rasman hech qayerda hukmronlik qilmaganligini yozadi. Shuning uchun XVI asrda hukmronlik qilgan sulolaning to'g'ri yozilishi. Movarounnahrda, markazi avval Samarqandda, keyin Buxoroda — Muhammad Shayboniyxon avlodlari sifatida Shayboniylar emas, balki Shiboniylar (Siboniylar), Jochining o'g'li Shibon (Sibon) avlodlari sifatida.

Abdullaxon II (1557 — 1598, 1583-yilda xon taxtiga o‘tirdi) hukmronligi davri xon hokimiyatining sezilarli darajada kuchayishi bilan xarakterlanadi. Abdullaxon II vafoti va uning o‘g‘li Abdulmo‘minxon o‘ldirilishi hamda Pirmuhammadxon II vafotidan keyin Shayboniylar sulolasi barham topdi.

Oxirgi shayboniy Pirmuhammadxon II davlatning kichik bir qismiga egalik qilgan; o‘sha yili u o‘zaro kurashda vafot etdi. Shayboniylardan keyin 1601-yilda hokimiyat tepasiga Ashtarxoniylar keldi.

Shayboniyxon, Shohbudog‘ Sultana o‘g‘li, Abulxayrxon o‘g‘li
Movarounnahrda 1501-1510

Suyunchxo‘jaxon, Abulxayrxonning o‘g‘li, Toshkent sultoni 1503 — 1525, Xon
Movarounnahrda 1510.

Kuchkunjixon, Abulxayrxon o‘g‘li, Sulton Turkiston 1501 — 1512, Xon
Movarounnahrda 1510 — 1530.

Abu Saidxon, Kuchkunjixonning o‘g‘li, Xon Movarounnahrda 1530 — 1533.

Ubaydulloxon, Mahmud Sulton o‘g‘li, Sulton Buxoriy 1512 — 1533, Xon
Movarounnahrda 1533 — 1539.

Pirmuhammadxon, Jonibek Sultonning o‘g‘li, Sulton Balxa 1546 — 1566, Sulton
Buxoriy 1550 — 1551, Xon Movarounnahrda 1556 — 1561.

Iskandarxon, Jonibek Sultonning o‘g‘li, Sulton Miankalya 1512 — 1533, Sulton
Kermine 1529 — 1533, Xon Movarounnahrda 1561 — 1583

Abdullaxon II, Iskandarxonning o‘g‘li, Sulton Qarshi 1552 — 1554, Sulton
Buxoriy 1555 — 1556, 1557 — 1561, Sulton Kermine 1556 — 1561, Xon Buxoriy
1561 — 1583, Xon Movarounnahrda 1583 — 159-yillar.

Abdulmo‘minxon, Abdullaxon II o‘g‘li, Sulton Balxa 1582 — 1583, Xon Balxa
1583 — 1598, Xon Movarounnahrda 1598-yil.

Pirmuhammadxon II, Isfandiyor Sultonning o‘g‘li, Xon Movarounnahrda 1598
— 1601.

Muhammad Shayboniy 1499-yilda Movarounnahrni zabt etishga kirishadi va
1500—1501-yillarda Samarqandni bosib olib, uni o‘z davlatining poytaxti deb e‘lon
qiladi. 1507-yilda nihoyat butun Movarounnahr va Xuroson ustidan o‘z hokimiyatini
o‘rnatadi. 1510-yilda Muhammad Shayboniy qo‘shinlari Marv yaqinida Eron shohi
Ismoil I Safaviy tomonidan mag‘lubiyatga uchragan va uning o‘zi ham o‘ldirilgan.

Shayboniylar sulolasining so‘nggi hukmdori Pirmuhammadxon II esa yuzaga
kelgan anarxiyaga bardosh bera olmagan va tez orada o‘zaro kurashda halok bo‘lgan.

Shayboniylar hukmronligi davri farovonlik bilan ajralib turgan. Ular qo‘l ostida
o‘rta asrlarning noyob durdonalaridan bir qanchalari qurilgan.

Shayboniylar Buxoroda

Mahmud-sulton, Shohbudog‘-sulton o‘g‘li, Abulxayrxon Sulton Buxoriy o‘g‘li
1501 — 1511.

Ubaydullaxon, Mahmud Sulton o'g'li, Sulton Buxoriy 1512 — 1533, Xon Movarounnahrda 1533 — 1540.

Abdulazizxon, Ubaydullaxon o'g'li, Xon Buxoriy 1540 — 1550. Muhammad Yor-sulton, Suyunch Muhammad-sultonning o'g'li, Sulton Buxoriy 1550, 1551 — 1554.

Burhon-sulton, o'g'li Muhammad Rahim-sultona, o'g'li Ubaydulloxon Sulton Buxoriy 1551 — 1555, 1556 — 1557 yillar.

Abdullaxon II, Iskandarxonning o'g'li, Sulton Qarshi 1552 — 1554, Sulton Buxoriy 1555 — 1556, 1557 — 1561, Sulton Kermine 1556 — 1561, Xon Buxoriy 1561 — 1583, Xon Movarounnahrda 1583 — 159-yillar.

Mamlakat aholisi haqida ishonchli ma'lumotlar yo'q. Taxminlarga ko'ra, mamlakatda o'rtacha bir necha million kishi yashagan. Tadqiqotlarga ko'ra, XVI asr boshlarida Movarounnahrda ko'chib kelgan ko'chmanchi o'zbeklarining soni 300 mingdan 500 ming kishigacha bo'lgan[1]. Milliy tarkib juda aralash edi. Shaharlarda asosan forsiyzabon aholi istiqomat qilgan. Aksariyat dehqonlar (dehqonlar) ham turkiyzabon va forsiyzabon edi. Ularning bir qismi o'zini o'zbek, tojik, turkman, qozoq, fors, arab deb atagan. Fors tili ish yuritish, ziyolilar, madaniyat, she'riyat va qisman din tili hisoblangan. Davlatda turklar, o'zbeklar, qozoqlar, turkmanlar va boshqalar ham yashagan. Turkiy til asosan ish yuritish, saroy, she'riyat, harbiy ishlar tili bo'lgan, shuningdek, tayanchi o'zbek turklari bo'lgan ko'p sonli davlat qo'shinining asosiy tili bo'lgan. Davlatda dinning asosiy tili hisoblangan arab tili ham katta rol o'ynagan. XVI asrning 2-yarmida Shayboniylar davlati hududida shirin, kerayit, qatag'on, olchin, xitoy, ming, bahrin, jaloyir, o'tarchi, qang'li, qo'ng'iroq, datura, qushchi, mojar, kenagas kabi o'zbek qabilalari qayd etilgan.

Shayboniylar ham Movarounnahr aholisining aksariyati kabi islomning sunniy mazhabiga amal qilganlar. Davlatda turli tariqatlar, xususan, yassaviya va naqshbandiya tariqati bilan bir qatorda so'fiylik tarafdorlari ham ko'p bo'lgan. Shayboniylar o'zlarini „haqiqiy islom himoyachisi“ deb hisoblar va 1501-yilda qo'shni Safaviylar davlatida hukmron bo'lgan shialik diniga dushman edilar. Diniy qarama-qarshiliklar tufayli Shayboniylar va Safaviylar davlatlari deyarli har doim bir-biri bilan adovat va raqobatda bo'lgan. 1510—1570-yillarda bu davlatlar va sulolalar o'rtasida bir necha o'nlab to'qnashuv va janglar bo'lib o'tgan. Safaviylar Shayboniylar hukmronligiga chek qo'yib, Movarounnahrda shia islomini o'rnatishga harakat qilgan bo'lsalar, Shayboniylar esa, aksincha, Xurosonda sunniylikni saqlab qolishga harakat qilib, o'zlarini himoya qilganlar.

Shayboniylarning asosiy geosiyosiy va diniy raqibi va dushmani shialik hukmronlik qilgan Safaviylar davlati bo'lgan. Har ikki davlatda hukmron til fors tili bo'lganiga, turkiy tillarda so'zlashuvchi sulolalar davlat boshida turganiga qaramay,

bu ikki davlat o'rtasidagi munosabatlar faqat diniy tafovut va qarama-qarshiliklar tufayli keskinligicha qolib kelgan.

Usmonli imperiyasi g'arbdan Safaviylar davlati bilan raqobatlashgan, Shayboniylar davlati bilan Usmonlilar davlati o'rtasida mustahkam diplomatik aloqalar va ittifoqchilik aloqalari o'rnatilgan. Usmonli imperiyasi Safaviylar davlatining o'ta shimoli-sharqiy qismini egallagan Xurosonda hukmronlik uchun kurashda Shayboniylarni qo'llab-quvvatlagan. Davlatlar o'rtasida karvonlar, savdogarlar almashinib turgan, har ikki hukmdorning saroyiga elchilar kelib ketgan.

Shimoli-g'arbiy qo'shni — Xorazm davlati bilan turli munosabatlar kechgan. Turli davrlarda munosabatlar turli hodisalar va omillar ta'sirida yo yaxshilangan yoki yomonlashgan. Shuningdek, Shayboniylar Min imperiyasi bilan aloqalarni saqlab turganlar. Shayboniylar elchilarining 1536-yilda imperator Szyaszin saroyiga kelishi haqida ishonchli ma'lumotlar mavjud. Qozoq xonligi bilan ham, Shirvonshohlar davlati bilan ham iliq munosabatlar saqlanib qolgan.

Adabiyotlar:

1. The Cambridge history of Inner Asia. / Edited by Nicola di Cosmo, Allen J. Frank and Peter B. Golden. — Cambridge university press, 2009
2. Peter B. Golden, Central Asia in world history. Oxford university press, 2011
3. R. D. McChesney, Central Asia: foundations of change, The Darwin press, 1996, p.126
4. T. I. Sultanov, Chingiz-xan i Chingizidi. Sudba i vlast, Izdatelstvo „AST“, Moskva, 2006, s.141.